

*Антонюк Л. О.,**аспірантка кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8485-1352>*

КОНСТИТУЦІЙНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДОГЛЯДОВОЇ ПРАЦІ: ВІД ФОРМАЛЬНОЇ РІВНОСТІ ДО РЕАЛЬНОГО БАЛАНСУ

Анотація. Статтю присвячено аналізу конституційної регламентації гендерної рівності в Україні крізь призму доглядової праці. Зазначено, що у вітчизняній юридичній науці ця проблематика залишається недостатньо дослідженою саме на рівні конституційного права, попри її значення для забезпечення фактичної рівності жінок і чоловіків. Основну увагу зосереджено на змісті статті 24 Конституції України, яка закріплює принцип рівності прав жінки і чоловіка та визначає механізми його забезпечення. Обґрунтовано, що чинна редакція цієї норми, попри проголошення рівності, відтворює традиційну модель розподілу соціальних ролей, у межах якої доглядова праця асоціюється переважно з жінками через акцент на материнстві.

Здійснено системний аналіз статті 24 у взаємозв'язку з іншими положеннями Конституції України, зокрема тими, що містяться у статтях 3, 21 та 22, що дозволило виявити внутрішні неузгодженості конституційного регулювання. Доведено, що така конструкція має ознаки формальної рівності та не забезпечує її фактичної реалізації, оскільки впливає на можливості жінок у професійній сфері та обмежує участь чоловіків у виконанні батьківських обов'язків.

У статті запропоновано внести зміни до відповідних положень статті 24 Конституції України з метою переорієнтації з виключного акценту на материнстві на більш збалансований підхід, що охоплює як материнство, так і татівство (тобто, охоплює батьківство у цілому). Наголошено, що така трансформація сприятиме утвердженню реальної гендерної рівності та забезпеченню справедливого розподілу доглядової праці. Обґрунтовано доцільність подальших досліджень у напрямі проведення порівняльно-правового аналізу конституційних підходів до регулювання доглядової праці в державах – членах Європейського Союзу, а також аналізу впливу галузевого законодавства на забезпечення фактичної рівності жінок і чоловіків.

Ключові слова: гендерна рівність; доглядова праця; батьківство; материнство; татівство; формальна рівність; фактична рівність; права людини; рівність прав жінок і чоловіків.

Постановка проблеми. У сучасній українській юридичній літературі порівняно небагато публікацій присвячено осмисленню гендерної рівності крізь призму доглядової праці саме у науці конституційного права. Переважна більшість досліджень зосереджується або на загальних засадах рівності жінок і чоловіків, або на регулюванні цього питання положеннями трудового, сімейного права, права соціального забезпечення, – залишаючи поза належною увагою конституційну модель розподілу доглядових обов'язків між жінками та чоловіками.

Тим не менш, дослідження цієї проблематики є актуальним в Україні з кількох причин. Насамперед, це необхідність переосмислення змісту конституційного принципу гендерної рівності. Чинна редакція статті 24 Конституції України, закріплюючи рівність прав жінок і чоловіків, водночас зберігає акцент на материнстві як основній формі реалізації доглядової функції, що свідчить про збереження елементів формальної, а не фактичної рівності. Аналіз доглядової праці дозволяє виявити прихований структурний дисбаланс, які не усуваються лише декларативним закріпленням рівності.

Крім того, це євроінтеграційний вектор розвитку України, актуальність якого посилилась у зв'язку із російським повномасштабним вторгненням в Україну у 2022 році. Після набуття статусу кандидата на членство та початку переговорів про вступ Європейському Союзу (ЄС) держава зобов'язана забезпечити реальну, а не формальну рівність жінок і чоловіків, зокрема у сфері поєднання професійної діяльності та сімейних обов'язків. Підходи країн-членів ЄС дедалі більше акцентують увагу на рівномірному розподілі доглядової праці між батьками, що потребує відповідного конституційного осмислення в Україні.

Не менш важливим є і питання ефективної реалізації соціальної функції держави та забезпечення прав людини. Нерівномірний розподіл доглядової праці між жінками та чоловіками безпосередньо впливає на доступ жінок до ринку праці, їхній професійний розвиток та економічну незалежність, а також обмежує можливості чоловіків реалізувати своє право на батьківство. Відтак, дослідження доглядової праці як елементу гендерної рівності дозволяє сформулювати підходи до вдосконалення Основного Закону з метою досягнення реального балансу прав і обов'язків у цій сфері.

Стан дослідження. Проблематика гендерної рівності у сфері доглядової праці в українській юридичній літературі залишається недостатньо розробленою саме на рівні науки конституційного права. Наявні дослідження здебільшого зосереджуються на загальних засадах принципу рівності жінок і чоловіків, а також на питаннях заборони дискримінації та забезпечення рівних можливостей, не приділяючи належної уваги аналізу доглядової праці як складової конституційної моделі гендерної рівності (див., наприклад, [1–2]).

Водночас окремі аспекти, пов'язані з поєднанням професійної діяльності та сімейних обов'язків, а також із правовим регулюванням відпусток, пов'язаних із народженням дитини та доглядом за нею, досліджуються у межах трудового та соціального права (див., наприклад, [3–4]). У цих роботах акцент робиться переважно на гарантіях для жінок як матерів, що ві-

дображає усталену традицію сприйняття доглядової праці як переважно «жіночої» сфери, і лише частково враховує питання участі чоловіків у виконанні відповідних обов'язків.

Таким чином, попри наявність окремих наукових розвідок, у вітчизняній юридичній науці відсутній комплексний конституційно-правовий аналіз доглядової праці як елементу реалізації принципу гендерної рівності. Ця стаття є внеском у розвиток відповідного наукового дискурсу та спрямована на формування цілісного підходу до розуміння ролі доглядової праці у структурі конституційної моделі гендерної рівності в Україні.

Метою статті є виявлення обмежень чинної конституційної регламентації гендерної рівності в Україні у контексті доглядової праці та формулювання пропозицій щодо її вдосконалення шляхом внесення відповідних змін до положень статті 24 Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Конституційне закріплення гендерної рівності в Україні відбувалося під впливом як міжнародних стандартів у сфері прав людини, так і попереднього правового розвитку, зокрема радянської правової традиції. Проголошуючи рівність прав жінок і чоловіків, чинна Конституція України 1996 року водночас відтворює підходи, закладені ще у конституціях Української РСР, де рівність мала переважно формальний характер і поєднувалася з чітким закріпленням соціальних ролей жінок і чоловіків. Це зумовлює необхідність критичного аналізу відповідних конституційних положень з урахуванням сучасного розуміння змісту гендерної рівності.

Важливе значення у цьому контексті має стаття 24 Конституції України, яка встановлює, що рівність прав жінки і чоловіка забезпечується, зокрема, створенням умов, що дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством, а також правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства.

Аналізована стаття складається з трьох частин, її положення розташовані від загальних до більш конкретних, що відповідає класичній логіці конституційного регулювання: від проголошення конкретного принципу – до його деталізації та механізмів реалізації.

Перша частина статті 24 Конституції України закріплює загальний принцип рівності, відповідно до якого громадяни та громадянки мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. А саме, сформульовано, що «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» [5]. Іншими словами, йдеться про одну з засад конституційного ладу, яка має універсальний характер і поширюється на всі сфери суспільного життя. У цьому положенні закладено як формальний аспект рівності (рівність перед законом), так і матеріальний (рівність у користуванні правами і свободами), що створює основу для подальшої конкретизації принципу рівності в інших нормах Конституції.

Друга частина статті 24 встановлює заборону дискримінації, визначаючи перелік ознак, за якими не допускаються привілеї чи обмеження. А саме, проголошено, що «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [5]. Серед таких ознак прямо вказано стать, що має важливе значення для забезпечення гендерної рівності. Формулювання «за мовними або іншими ознаками» свідчить про відкритий характер цього переліку, що дозволяє

тлумачити його розширено та адаптувати до сучасних викликів. Таким чином, друга частина конкретизує загальний принцип рівності, закріплюючи негативний обов'язок держави – утримуватися від дискримінаційного ставлення.

Третя, остання частина статті 24 присвячена спеціальному аспекту рівності – рівності прав жінки і чоловіка – і визначає засоби її забезпечення. У ній проголошено, що «рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [5]. Саме ця частина аналізованої статті привертає найбільшу увагу у контексті нашого дослідження.

На відміну від попередніх частин ст.24 Конституції України, вона має більш деталізований і програмний характер, передбачаючи як загальні гарантії (рівні можливості у різних сферах життя), так і спеціальні заходи, спрямовані на захист жінок. Водночас саме в цій частині простежується певна асиметрія: забезпечення рівності пов'язується передусім із створенням умов для поєднання жінками праці з материнством та із підтримкою материнства і дитинства. Такий підхід фактично закріплює традиційну модель розподілу соціальних ролей, у межах якої доглядова праця асоціюється переважно з жінками, що потребує подальшого критичного осмислення з позицій сучасного розуміння гендерної рівності.

Попри загальне закріплення принципу рівності, таке формулювання фактично пов'язує виконання доглядової функції передусім із жінками, залишаючи поза увагою роль чоловіків у здійсненні батьківських обов'язків. У результаті на рівні Основного Закону закріплюється асиметричний підхід до розподілу доглядової праці.

Варто зауважити, що подібна конструкція має низку правових і соціальних наслідків. З одного боку, вона сприяє збереженню стереотипного уявлення про доглядову працю як «природну» сферу відповідальності жінок, що впливає на їхнє становище на ринку праці та обмежує можливості професійної реалізації. З іншого боку, така модель опосередковано звужує можливості чоловіків реалізовувати свої права у сфері батьківства, оскільки не передбачає їх як повноцінних суб'єктів доглядових відносин. Відтак, навіть за наявності формально проголошеної рівності, чинна конституційна регламентація не забезпечує досягнення її фактичного змісту.

Водночас слід підкреслити, що аналіз статті 24 Конституції України не може здійснюватися ізольовано, поза системним зв'язком з іншими положеннями Основного Закону. Конституційні норми утворюють цілісну систему, в межах якої зміст окремих принципів розкривається через їх взаємодію. Саме тому для повного розуміння конституційного закріплення гендерної рівності доцільно розглядати статтю 24 у контексті низки інших норм, насамперед тих, що закріплюють цінності та орієнтири функціонування держави.

У першій частині цієї статті (тобто статті 3) закріплено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінні-

стю» [5]. Це положення має безпосереднє значення для дослідження гендерної рівності крізь призму доглядової праці. А саме, вона закріплює пріоритет людської гідності як конституційної цінності, що має універсальний характер і поширюється як на жінок, так і на чоловіків. У цьому контексті нерівномірний розподіл доглядової праці, який фактично закріплюється через акцент на материнстві у статті 24, може розглядатися як такий, що впливає на можливість реалізації гідності обох статей: жінок – через надмірне навантаження у сфері репродуктивної праці, чоловіків – через обмеження їх участі у батьківстві.

Далі у статті 3 передбачено, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [5]. Слід зазначити: положення про те, що права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави, вимагає від держави проведення політики, спрямованої не лише на формальне проголошення рівності, а й на створення умов для її фактичної реалізації. У сфері доглядової праці це означає необхідність формування таких правових і соціальних механізмів, які забезпечували б рівномірний розподіл відповідних обов'язків між жінками та чоловіками.

Крім того, стаття 3 встановлює, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є її головним обов'язком. У цьому контексті положення статті 24 Конституції України підлягають оцінці з точки зору їх здатності забезпечити не лише формальну, а й фактичну гендерну рівність, що передбачає подолання існуючого дисбалансу у сфері доглядової праці.

Відтак, стаття 3 виступає не лише загальною декларацією, а й критерієм оцінки змісту інших статей Конституції України, зокрема статті 24, на предмет їх відповідності сучасному розумінню гендерної рівності як реального, а не формального балансу прав і свобод.

Наступне положення, яке має бути враховане при системному тлумаченні статті 24 Конституції України, міститься у статті 21. Ця стаття закріплює принцип рівності у його матеріальному вимірі. У ній передбачено, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [5]. Це положення є важливим як таке, що визначає зміст конституційного принципу рівності як принципу, що виходить за межі формального юридичного «зрівняння». Адже йдеться не лише про рівність перед законом, а й про рівність у можливостях реалізації прав і свобод, що безпосередньо пов'язано із забезпеченням людської гідності.

У контексті дослідження гендерної рівності крізь призму доглядової праці стаття 21 відіграє роль своєрідного критерію оцінки інших конституційних положень. Зокрема, положення статті 24, будучи конкретизацією принципу рівності жінок і чоловіків, мають відповідати змісту, закладеному у статті 21. Водночас акцент на материнстві як основній формі реалізації доглядової функції фактично створює передумови для нерівного розподілу обов'язків між жінками та чоловіками, що впливає на їхні реальні можливості реалізації прав.

Таким чином, хоча стаття 24 формально спрямована на забезпечення рівності прав жінок і чоловіків, її зміст у частині регулювання доглядової праці може розглядатися як такий, що не повною мірою узгоджується з матеріальним розумінням рівності, закріпленим у статті 21 Конституції України. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність внесення відповідних змін до статті 24 Основного Закону.

Важливе значення для системного аналізу статті 24 Конституції України має також стаття 22, яка закріплює принцип неприпустимості звуження змісту та обсягу прав і свобод людини. Зокрема, у ній передбачено, що «права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними» [5], а також що «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [5].

Положення цієї статті мають істотне значення для оцінки конституційної регламентації гендерної рівності, оскільки вони встановлюють загальну заборону будь-якого, у тому числі опосередкованого, обмеження можливостей реалізації прав. Йдеться не лише про пряме звуження прав через законодавчі акти, але й про такі конструкції правового регулювання, які фактично призводять до нерівномірного доступу до реалізації певних прав.

У контексті доглядової праці особливої уваги потребує те, що положення статті 24 Конституції України, акцентуючи увагу на материнстві як основній формі поєднання праці з сімейними обов'язками, де-факто закріплюють асиметричний підхід до розподілу доглядових функцій. Така регламентація не лише посилює навантаження на жінок, але й опосередковано обмежує можливість чоловіків реалізовувати свої права у сфері батьківства.

Відтак, можна стверджувати, що подібне нормативне закріплення ролей у сфері доглядової праці має ознаки звуження змісту та обсягу прав чоловіків, зокрема їхнього права на участь у вихованні дитини на рівних засадах. У цьому сенсі стаття 22 Конституції України виступає важливим критерієм оцінки положень статті 24 та додатково обґрунтовує необхідність їх перегляду з метою забезпечення реальної, а не формальної гендерної рівності.

З огляду на обмеження обсягу цієї статті, інші положення Конституції України, які також мають значення для розкриття змісту принципу гендерної рівності (зокрема, норми щодо сім'ї, праці та вільного розвитку особистості), не можуть бути предметом детального аналізу в межах цього дослідження. Водночас навіть здійснений фрагментарний системний аналіз дозволяє виявити внутрішні неузгодженості конституційної моделі рівності та окреслити напрями її вдосконалення.

У цьому контексті варто запропонувати переглянути наповнення статті 24 Конституції України, зокрема її третю частину, та викласти її в наступній редакції: «Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується... створенням умов, які дають жінкам та чоловікам можливість поєднувати працю з батьківством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою батьківства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам, матерям та татам малолітніх та неповнолітніх дітей». Таким чином, на рівні Основного Закону держави буде посилено підтримку становлення реальної рівності жінок та чоловіків у суспільстві та визначено права та обов'язки, які впливають зі статусу батьківства, як для жінок, так і для чоловіків.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що чинна конституційна регламентація гендерної рівності в Україні, – насамперед, положення статті 24 Конституції України, – має ознаки формальної рівності та не повною мірою відповідає сучасному розумінню фактичної рівності жінок і чоловіків. Аналіз положень цієї статті у системному

зв'язку з іншими нормами Основного Закону, зокрема статтями 3, 21 та 22, засвідчує наявність внутрішнього змістовного дисбалансу, пов'язаного із асиметричним закріпленням доглядової праці переважно за жінками. Такий підхід не лише впливає на можливості жінок реалізувати свої права у професійній сфері, але й обмежує реалізацію прав чоловіків у сфері батьківства.

Обґрунтовано, що подолання зазначеного дисбалансу потребує переосмислення конституційного регулювання гендерної рівності крізь призму доглядової праці як важливого елементу реалізації прав людини. У цьому контексті запропоновано вдосконалення змісту статті 24 Конституції України шляхом переходу від акценту на материнстві до більш збалансованого підходу, що охоплює як материнство, так і татівство (тобто, охоплює обидві складові батьківства). Такий підхід сприятиме утвердженню реальної, а не лише формально проголошеної гендерної рівності, а також забезпеченню більш справедливого розподілу прав і обов'язків у сфері догляду за дітьми.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі полягають у поглибленому аналізі інших положень Конституції України, що впливають на формування гендерної рівності, а також у дослідженні практики їх реалізації. Окремої уваги потребує порівняльно-правовий аналіз конституційних підходів до регулювання доглядової праці в державах – членах Європейського Союзу, а також аналіз впливу галузевого законодавства на забезпечення фактичної рівності жінок і чоловіків. Такі дослідження сприятимуть формуванню цілісної та узгодженої конституційної регламентації гендерної рівності в Україні.

Література:

1. Павлов Д., Славінська І. Катерина Левченко: «Якщо всі й були рівними в СРСР, то хіба що у своїй безправності». *The Ukrainians*. 2023. URL: <https://theukrainians.org/kateryna-levchenko/>
2. Радченко Я. Гендерний розрив у оплаті праці: що це і чи можна якось зарадити?. Жінки – це 50% успіху України. 2021. URL: <https://50vidsotkiv.org.ua/gendernyj-rozryv-u-oplati-pratsi-shho-tse-i-chy-mozhna-yakos-zaradyty/>
3. Пагіря О. Гендер по-радянськи: навантаження жінки в СРСР звужувало коло обов'язків чоловіка. *Український Тиждень*. 2012. URL: <https://tyzhden.ua/hender-po-radiansky-navantazhennia-zhinky-v-srsr-zvuzhuvalo-kolo-obov-iazkiv-cholovika/>
4. Шестаковський О. Гендерна нерівність на ринку праці України: структурні передумови і тривкі стереотипи. *Вісник Київського*

національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. 2013. Т. 4. С. 49–53.

5. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Antoniuk L. Constitutional Regulation of Gender Equality in Ukraine Through the Lens of Care Work: From Formal to Substantive Equality

Summary. The article is devoted to the analysis of the constitutional regulation of gender equality in Ukraine through the lens of care work. It is noted that in Ukrainian legal scholarship this issue remains insufficiently explored at the level of constitutional law, despite its significance for ensuring substantive equality between women and men. The main focus is placed on the content of Article 24 of the Constitution of Ukraine, which enshrines the principle of equality of rights between women and men and defines the mechanisms for its implementation. It is substantiated that the current wording of this provision, despite its declaration of equality, reproduces a traditional model of social role distribution, in which care work is primarily associated with women due to its emphasis on motherhood.

A systematic analysis of Article 24 is conducted in conjunction with other provisions of the Constitution of Ukraine, in particular Articles 3, 21, and 22, which makes it possible to identify internal inconsistencies in constitutional regulation. It is demonstrated that such a construction reflects formal equality and does not ensure its effective realization, as it affects women's opportunities in the professional sphere and limits men's participation in fulfilling parental responsibilities.

The article proposes amendments to the relevant provisions of Article 24 of the Constitution of Ukraine in order to shift from an exclusive focus on motherhood to a more balanced approach that encompasses both motherhood and fatherhood (i.e., parenting as a whole). It is emphasized that such a transformation would contribute to the establishment of substantive gender equality and ensure a fair distribution of care work. The expediency of further research is substantiated, particularly in the direction of conducting a comparative legal analysis of constitutional approaches to regulating care work in European Union Member States, as well as examining the impact of sectoral legislation on ensuring substantive equality between women and men.

Key words: gender equality; care work; fatherhood; motherhood; parenting; formal equality; substantive equality; human rights; equality of rights between women and men.

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)